DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.49382>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 12-02-2021
Kabul Tarihi: 21-04-2021
On-line Yayın: 30-04-2021

Article Type: Research article
Submitted: 12-02-2021
Accepted: 21-04-2021
Published Online: 30-04-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Azar Nasırabadı, G. (2021). Hârezmşâhlar Döneminde Siyasî İlişkilerin Hazine Gelirlerine Tesiri. *Journal of History School*, 51, 831-853.

HÂREZMŞÂHLAR DÖNEMİNDE SİYASÎ İLİŞKİLERİN HAZİNE GELİRLERİNE TESİRİ

Gülseren AZAR NASIRABADI¹

Öz

Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinden birisi olan Hârezmşâhlar Devleti döneminde (1097-1231) gerçekleşen iktisadî faaliyetler ülkenin gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Devletin gelirlerinin ana unsuru ise toplanan vergilerdir. Gelirler hazinede toplanırdı ve buradan devletin giderleri karşılanırdı. Bunun yanı sıra sultanların kendilerine ait hazineleri de bulunurdu. Mâli işlerden sorumlu olan Dîvân-ı İstîfâ ve ona bağlı memurlar sayesinde devletin gelir ve giderleri düzenlenirdi. Devletin sahip olduğu toprakların yanı sıra bağlı toplulukların ve bölgelerin verdiği vergiler de mevcuttu. Bu nedenle toprakların genişlemesi ve özellikle yüksek geliri olan yerlerin ele geçirilmesi ülkenin ekonomik açıdan gelişimine büyük fayda sağlamaktaydı. Hârezmşâhlar Devleti'nin sınırları Alâeddîn Tekiş ve Alâeddîn Muhammed zamanında oldukça genişledi. Bu dönemde gerek ele geçirilen topraklardan alınan gerekse bağlı devletlerin verdiği vergiler sayesinde devlet hazinesi doldu ve iktisadî açıdan oldukça iyi bir duruma gelindi. Moğol istilası ve Hârezmşâhlar Devleti'nin topraklarının ve hazinelerinin bir kısmının Moğolların eline geçmesi ile elden çıkan bu yerler devletin iktisadî durumunu olumsuz etkiledi. Ancak tüm buna rağmen Celâleddîn Hârezmşâh yeni topraklar ele geçirmek üzere batıya doğru ilerledi. Bu sayede devletin gelirleri devam ettirilerek iktisadî olarak ayakta kalması sağlanmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Hârezmşâhlar, Devlet Hazinesi, Vergi, Alâeddîn Muhammed, Celâleddîn Hârezmşâh.

¹ Dr. Öğr. Üy., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gulserenceceli@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2576-7593

The Effect of Political Relations on Treasury Revenues During the Khwarazmshah Period

Abstract

Khwarazmshah Empire (1097-1231), one of the Medieval Turco-Islamic empires, heavily relied on economic activities in terms of its sustainment and development. The main source of income was the taxes. The expenses were met through the revenues accumulated in the treasury. Besides this, the rulers had their own treasuries. The revenues and expenses of the state were arranged through the *Divan Istifa* (Finance Council) and its personnel. Besides the state-owned lands, there were taxes collected from dependent nations and regions as well. Thus, territorial expansion and especially annexation of regions with high revenues heavily contributed to the economic development of the empire. The total area of the Khwarazmshah Empire reached its zenith during the periods of Al al-din Tekish and Ala al-din Muhammad. During this time, the treasury thrived thanks to the taxes collected from not only the annexed territories but also from vassal states and economic situation highly improved. Of course the Mongol invasion and Khwarazmshah Empire's loss of some of its territories and treasuries to the Mongols negatively affected the economic situation. However, despite this, Jalal al-din Khwarazmshah moved westward in order to annex new territories. By doing so, he strove to maintain the revenues and economically survive the state.

Keywords: Khwarazmshah Empire, Treasury, Taxation, Ala al-din Muhammad, Jalal al-din Khwarazmshah.

GİRİŞ

Toplulukların yaşamında en önemli unsurlardan birisi şüphesiz iktisadî faaliyetleridir. Devletler gelirleri sayesinde ayakta kalabilirler ve refah seviyeleri onların ilerlemelerinde mühim rol oynar. İktisadî yapının gelişimini belirleyen gelirlerin önemli bir kısmını vergiler oluşturur². İslâm dünyasında vergi sisteminin kuruluşu, devletin iktisadî yapısının bir temel üzerine inşa edilmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu vergi sistemi İslâmiyetin ilk dönemlerinden itibaren uygulanmaya başlandı. İslâm devletlerinin şartlarına ve durumlarına göre iktisadî yapılarında bazı değişiklikler oldu ve ihtiyaca göre yeni düzenlemelere gidildi³. Böylelikle vergi gelirlerinin elde edilme usulleri ve vergi hukukunun

² Franz Neumark, “Verginin Tarifi ve Mahiyeti”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Türkçe çev. Sabri F. Ülgener, 1/4, (İstanbul 1940), 371-396.

³ İslâm iktisadî yapısının ve vergi sisteminin oluşumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Yusuf, *Kitabü'l-Haraç*, Türkçe çev. Ali Özek, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 1973);

oluşumu şekillenmeye başladı. Özellikle çeşitli işlerle meşgul olan müslüman ve gayrimüslim halkın tabi oldukları vergi türleri tespit edilerek gerekli olan düzenlemelere gidildi. Aynı zamanda bu vergilerin oranları da belirlendi ve iktisadi sistemde yerini aldı⁴. Tüm bunların bir sonucu olarak devlet hazinesi düzgün bir şekilde işler hale geldi⁵. Türk-İslâm devletlerinde de İslâm tarihi ve kültüründen gelen vergi sistemi ve hazine yönetimi esas alındı. Hârezmşâhların mirasını devraldığı Selçuklu Devleti topraklarında gelişmiş bir vergi sistemi uygulanmaktaydı⁶. Elbette bu durum Hârezmşâhlar Devleti'nin ekonomik işleyişine tesir etti.

Selçukluların yıkılış sürecinde Hârezm'de kurulan Hârezmşâhlar Devleti (490-628/1097-1231) Atsız döneminden itibaren bağımsız bir devlet haline geldi. Hârezmşâhlar sınırlarını genişlettikleri İl-Arslan, Alâeddîn Tekiş ve Alâeddîn Muhammed dönemlerinde Horasan, Irak-ı Acem, Mâverâünnehir, Fars, Irak-ı Arap, Dihistân, Taberistân ve Mazenderân bölgelerini ele geçirerek buralardaki siyasî münasebetleri ile gelirlerini artırmaya yönelik faaliyetler düzenlediler⁷. Elbette devletlerarası siyasî ilişkilerin belirlenmesinde iktisadî ilişkilerin rolü büyüktür. Hârezmşâhlar bir taraftan ele geçirdikleri topraklardaki vergileri

Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2008), 55-107; a.mlf, *İslâm İktisadı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 105-113.

⁴ Vergi çeşitleri ile müslümanlar ve gayrimüslimlerin tabi olduğu vergiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: 1984), 47-133.

⁵ İslâm dünyasında hazine sisteminin teşekkülü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalıcık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1, (İstanbul 1959), 29-46; Abdülkerim Öner, "Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal ve Oluşum Süreci", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10/3, (Ağustos 2018), 1016-1036; a.mlf., "Hz. Peygamber Döneminde Beytülmal", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11/1, (Nisan 2019), 74-95; Adnan Adıgüzel, Yunus Arifoğlu, "Horasan Bölgesinde Uygulanan Vergi Sistemi ve Malî Kurumlar (8-10. Yüzyıllar)", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1, (2019), 102-115.

⁶ Selçuklu devletlerindeki bazı uygulamalar hakkında bkz. Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021); Pınar Kaya Tan, "İrak Selçuklu Devleti'nin Muhteris Veziri Kemâlül-mülk (Kemâleddin) es-Süme'eyrî", *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan*, ed. Ebru Altan-Muharrem Kesik-Murat Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 730-731.

⁷ Hârezmşâhlar tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Fuad Köprülü, "Hârizmşâhlar", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987), 5-1/265-296; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2000); Clifford Edmund Bosworth, "Kharazm-shahs", *Encyclopedia of Islam*, (Leiden/1978), 4/1065-1068; Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/298-231; Abdülkerim Özaydın, "Harezmşahlar Devleti" *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4/808-896; Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977).

düzenlerken, diğer taraftan da bağılıklarını bildiren topluluklardan vergi almak sureti ile devlet hazinesinin gelirlerini artırmaya çalıştılar. Her ne kadar Sultan Alâeddîn Muhammed zamanı Moğol istilasının yaşandığı bir dönem olsa da, oğlu Celâleddîn Hârezmşâh'ın devletini toparlamaya çalıştığı ve elinde kalan topraklara yenilerini ekleyerek vergi gelirlerini devam ettirdiği görülür. Bu çalışmada kaynakların ışığında dönemin siyasî münasebetlerinin hazine gelirlerine tesiri ele alınacaktır. Hârezmşâhlar Devleti'nin siyasî ilişkilerinde vergilerden bahsetmeden önce bu dönemdeki vergiler ve hazine gelirlerine değinmek yerinde olacaktır.

1. Devlet Hazinesi ve Sultanlara Ait Hazineler

İslâm devletlerinde malî işlerden sorumlu kurum Dîvân-ı İstifâ olup başında müstevfî bulunurdu⁸. Dolayısıyla Hârezmşâhlar Devleti'nde de iktisadî yapının temeli Dîvân-ı İstifâ idi⁹. Vergilerin toplanmasının yanı sıra zamanında hazineye girmesi de oldukça önemliydi. Bu konuda devletin tayin ettiği memurlar bulunurdu. Bu kişilerin görevi vergileri miktarınca ve zamanında toplayarak herhangi bir yolsuzluğa mahal vermeden hazineye teslimini sağlamaktı¹⁰. Hârezmşâh adına bölgelerin idaresinden sorumlu olan vekiller merkezî idareye ait vergileri tahsil ederlerdi¹¹. Vergilerin miktarı belliydi ve kimse bunun dışında para almaya muktedir değildi¹². Vergiler mutasarrıflar ve amiller eli ile

⁸ Abbas Sebbâğ, Nebi Bozkurt, “Müstevfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları 2006), 32/147-148.

⁹ Köprülü'nün bildirdiğine göre Hârezmşâhlar Devleti'nde bulunan dîvanların vazife ve sorumlulukları Büyük Selçuklulardan farksız gibiydi. Köprülü, “Hârizmşâhlar”, 5-1/280. Hârezmşâhlarda Dîvân-ı İstifâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meryem Gürbüz, *Hârizmşâhlar: Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2014) 115-118.

¹⁰ Mehmet Altay, Köymen “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/ 2-3 (Ankara 1964), 326.

¹¹ Köprülü, “Hârizmşâhlar”, 5-1/280.

¹² Bu konu hakkında önemli bir örnek Emir Mayacuk'un isyanı vesilesi ile yaşanmıştır. Sultan Alâeddîn Tekiş'in emirlerinden birisi ve aynı zamanda oğlu Yunus Han'ın atabeyi olan Mayacuk, Irak bölgesinde Sultan adına faaliyetler düzenledi. Ancak bir süre sonra Tekiş'e karşı isyankar tavırlar gösterdi. Bu durum karşısında harekete geçen Sultan Tekiş, Mayacuk'u yakalattı ve onu cezalandırmadan önce devlete karşı işlediği suçları saydı. Bunların arasında Mayacuk'un hakim olduğu topraklarda vergileri isteğine göre artırıp eksilttiği ve torunu Erbuhan'ı İsfahan'dan dışarı çıkararak onun vergi memurlarının görevlerini sonlandırdığı bulunuyordu. Sonuç itibarıyla Mayacuk işlediği suçlardan dolayı cezalandırıldı. Ebü'l Hasan İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Tükçe çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), 10/33; Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, Tükçe çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 274; Reşideddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-tevârih*, Tashih ve Tehşiye, Muhammed Rüsen-Mustafa Rüseni, (Tahran: 1373hş), 1/402; Hamideddîn Muhammed Mîrhând,

toplanırdı¹³. Ancak bu kişilerin yanı sıra kadılar da bu görevi yerine getirebilirlerdi¹⁴. Hârezmşâhlar döneminde toplanan vergiler hazineye giderdi ve bunların harcanma usulleri de belliydi. Bu konuda yanlış uygulamada bulunanlar cezalandırılırdı. Zaman zaman devlet adamlarının kendi inisiyatifleri doğrultusunda harcama yaptıkları da görülürdü¹⁵. Devlet hazinesinden yapılan harcamalar resmî irade ile gerçekleşirdi. Bu da bizzat sultanın kendisi ve vezir gibi üst düzey yetkililer vesilesiyle olurdu. Ancak Sultan Alâeddîn Muhammed'in annesi de bu iradeye sahipti. Ayrıcalıklı bir durumda olan Terken Hatun devlet hazinesinden istediği kadar harcama yapabiliyordu¹⁶. Terken Hatun Moğolların gelişi üzerine Hârezm'i terk ederken hazinelerini yanına almıştı¹⁷.

Ravzatü's-safâ, (Tahran: 1339Hş), 4/379-380; Gıyâseddîn Muhammed Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-siyer*, II, (Tahran 1353Hş), 2/640; Abbas Perviz, *Tarih-i Selâcika ve Hârizmşahan*, (Tahran: 1351Hş), 218-219. Emir Mayacuk ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Azar Nasırabadi, "Hârezmşâhlar Dönemi Emirlerinden Mayacuk/Mayancuk ve Faaliyetleri", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (Aralık 2020), 267-286.

¹³ Hârezmşâhlar döneminde mutasarrıf ve âmil hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meryem Gürbüz, *Hârizmşahlar: Devlet Teşkilatı*, 215-219.

¹⁴ Hârezmşâhlar dönemine ait münşeat mecmualarında Kasım Toyserkani, *Nâmehâ-yi Reşideddîn Vatvat*, (Tahran: 1383Hş). 37-40; Heribert Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselguen und Horazmshahs*, (Wiesbaden: 1964), 144, 163, 165; Bahâeddîn Muhammed b. Müeyyed Bağdâdi, *et-Teveşşül ile't-teressül*, Mukabele ve tashih: Ahmed Behmenyâr, (Tahran: 1315Hş), 54-55, 104-110; Ergin Ayan, "Hârezmşâh Atsız'ın Divânından Çıkmış Bazı Münşeatın Muhatevası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 130, (Şubat 2001), 230.

¹⁵ Celâleddîn Hârezmşâh döneminde gerçekleşen bir olay devlet adamlarının hazineyi kullanımı konusunda bir örnek teşkil eder. Nesevî'nin bildirdiğine göre Şerefülmülk âlimlere ve zâhidlere çok hürmet eder, onlara bol bol para ve hediye verirdi. Saray adetine göre eski aidatlar ve maaşlar hatta sahipleri düşman bile olsa verilmeye devam ederdi. Hatta bu dönemde Selçuklular zamanında Muhammed b. Sebüktegin'in çocuklarına verilen aidatlar kesilmemiş ve Sultan Celâleddîn zamanında da devam etmiştir. Şerefülmülk, Beylekân'da olduğu sırada bir gün Şeyh Zeyneddîn Ebu Hamid el-Kazvinî onu ziyarete geldi ve müellif Nesevî vasıtasıyla huzuruna çıktı. Zeyneddîn'in kayınpederi Irak'ın en büyük imamlarından birisiydi. Şeyh dinî bir nutuk sözlerine başlayınca vezir Şerefülmülk durumdan çok etkilenecek ağlamaya başladı. Ardından Zeyneddîn üç kızının ve iki oğlunun olduğunu, bunların evlenme çağına geldiğini ancak evlenecek paralarının olmadığını ifade etti. Şerefülmülk de Kazvin gelirlerinden kızların her birine 200 dinar verdi. Erkeklerle de 100 dinar aylık verilmesi için menşur yazdırdı. Bunu gören Zeyneddîn "*Bu çocukların ana babalarının günahı nedir ki bu hazretin ihsanından mahrum kalırlar?*" demek sureti ile kendisi ve karısı için de para istedi. Şerefülmülk de onlara da yüz dinar aylık bağladı. *Sîret*, Farsça, 262-263; Türkçe, 149-150.

¹⁶ Cüveynî, *Cihângüşa*, 381; Terken Hatun'un devleti içerisindeki konumu ve yönetimdeki tesiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meltem Demiralp, *Hârezmşahlar Devleti'nde Alaaddin Muhammed'in Annesi Terken Hatun*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997); Gülseren Ceceli, "Hârizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadın'ın Yeri ve Önemi", *Ortaçağ'da Kadın*, ed. Altan Çetin, (Ankara: Lotus Yayınları 2011), 506-515.

¹⁷ Sultan Alâeddîn Muhammed Moğollarının önünden kaçarken Tirmiz Nehri'ni geçti ve Hârezm'e adamlar göndererek annesinin ve haremının Mazenderân'a gitmesini buyurdu. Bu durum karşısında

Hâzine gelirlerinin en büyük kaynağı vergilerdi. Devlete bağlı olan topraklar vergi ödemekle yükümlüydüler. Bu konu ile ilgili bir örnek Sultan Alâeddîn Muhammed döneminde gerçekleşmiştir¹⁸. Irak-ı Acem hâkimi Ogılmış'ın 614/1217-1218'de öldürülmesinden sonra Sultan Alâeddîn'in Güçlük meselesi ile ilgilenmesini fırsat bilen Fars atabegi Sa'd, Irak-ı Acem üzerine yürüdü. Bunun üzerine harekete geçen Sultan Alâeddîn, Atabek Sa'd ile savaştı ve onu yenerek esir etti¹⁹. Sa'd esir olduğu sırada ise Fars atabegliğinin başına oğlu Nusretüddîn Ebûbekir geçti. O, halka iyi muamele ederek kendisine itaat etmelerini sağladı. Ancak Alâeddîn Muhammed Bağdat'a gitmek istiyordu. Fars bölgesini ele geçirmesinin zor olduğunu bu yüzden de kendisine bağlı olması gerektiğini düşündü. Atabek Sa'd'ı serbest bırakarak annesinin akrabalarından bir hatun ile evlendirdi. Atabegliğe iadesinin karşılığında ülkesinden aldığı verginin 1/3'ünü de saltanat hazinesine vermesini şart koştu ve o da bunu kabul etti. Atabek Sa'd'a hilat de verilerek ülkesine geri gönderildi²⁰.

Sultanın hazinesinin miktarına dair bilgi edinilebilecek bir olay Moğol istilası sırasında gerçekleşmiştir. Alâeddîn Muhammed Moğollar karşısında çok zor duruma düşmüştü. Kendisi 616/1220 yılında Semerkant'tan ayrıldı ve Buhara'ya geçti. Burada oğullarından Rükneddîn'in veziri İmâdüddîn es-Sâvî'nin tavsiyelerine uyarak Horasan'ı bırakıp Irak'a gitmeye karar verdi²¹. Ceyhun'dan geri çekildi ve önce Nişâbü'r'a gitti. Emir Taceddîn Ömer Bestâmî'nin, münşi Nesevî'ye naklettiği bir rivayete göre Sultan Alâeddîn, Bestâm'a geldiğinde Tâceddîn'i yanına çağırtı. O huzurdayken de on sandık getirmelerini buyurdu. Ardından da kendisine bu sandıklarda ne olduğunu bilip bilmediğini sordu. Emir Tâceddîn de "*Âlemin şahı daha iyi bilirler*" dedi. Bunun üzerine Sultan "*Bu sandıklar paha biçilemez mücevherlerle doludur. Şu iki tanesindeki mücevherler ise hepsinden değerlidir. Karşılığı yeryüzünün tamamının vergisine eşittir.*" dedi. Daha sonra bu iki sandığı Tâceddîn'e vererek en muhkem kalelerden birisi olan olan Erdehn'e götürmesini buyurdu. Görevini

Terken Hatun da askerlerini Hârezm'de bırakıp yanına torunları, yakınları ve hazinelerini alarak vezir Nâsireddîn ile beraber Dihistân üzerinden Mazenderân'a hareket etti. Cüveynî, *Cihângüşâ*, 281-382.

¹⁸ Hârezmşâh Alâeddîn Muhammed zamanında devletin sınırları çok uzak diyarlara kadar genişlemişti. Bu dönemde Meleng isimli Hürmüz adası hâkimi sultan adına hutbe okutmuştu. Ayrıca buradan mal ve vergiler toplayarak Hârezmşâh'a iletmişti. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/156.

¹⁹ Cüveynî, *Cihângüşâ*, 311; Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar*, 201-202.

²⁰ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 30-31; Türkçe çev. 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/167-168; Cüveynî, Sa'd'ın verdiği verginin 2/3 oranında olduğunu ifade eder. *Cihângüşâ*, 311-312; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 77-78. Köprülü'nün belirttiğine göre bu dönemde muhtar eyaletlerden 1/3 oranında vergi alınmaktaydı. "Hârizmşâhlar", 5-1/280.

²¹ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 66; Türkçe çev. 35; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 318-320.

ifa eden Taceddîn bu kalenin muhafızından sandıkların tam ve mühürlü geldiğine dair bir kâğıt aldı. Daha sonra Moğollar bu bölgeye gelerek Erdehn'i kuşattılar ve sandıkların kendilerine verilmesi karşılığında kaleyi teslim aldılar. Mühürleri hâlâ açılmamış bir şekilde üzerinde bulunan ve Sultan Alâeddîn'e ait olan bu sandıkları Cengiz Han'a gönderdiler²².

Halka ödeyebileceğinden fazla vergi yüklemenin doğru olmadığı malumdur. Hârezmşâhlar döneminde bu gibi durumlarda anlayışlı davranıldığı görülmektedir. Bu konuda bir örnek sultan Alâeddîn Muhammed döneminde yaşanmıştı. Mâlum olduğu üzere Hârezmşâhların Gurlular ile münasebetleri ve mücadeleleri mevcuttu²³. Alâeddîn Muhammed döneminde Gurlular ile Merv'de yapılan savaşı Hârezmşâhlar kazanmıştı. Sultan emirlerinin teşviki ile Cemaziyelevvel 600/Ocak-Şubat 1204'te Herat'a yürüdü. Bu sırada kalenin valisi Gurlu emirlerinin ileri gelenlerinden Alp Gazi idi. Sultan mancınıkları harekete geçirince halk arasında büyük bir panik oluştu. Bunun sonucunda da Alp Gazi bir elçi göndererek Gur hükümdarının kendisine tam bir yetki verdiğini söyledi. Bundan sonra Gurlulardan Hârezmşâhın topraklarına bir saldırı olmayacağını ifade ederek yüklü bir miktarda vergi ödemeyi kabul etti. Aynı zamanda Gur sultanlarının da bu duruma ses çıkarmayacaklarını bildirdi. Alâeddîn Muhammed bu anlaşmayı kabul etti. Ancak Alp Gazi bu vergiyi toplayabilmek için halka zulmetmeye başladı. Bunu öğrenen Sultan halka adil davranmanın çok önemli olduğunu düşündüğünden vergileri kaldırarak oradan ayrıldı. Yolda sultanın askerlerinin bazıları onun haberi olmadan çok sayıda mal ve hayvan ele geçirdiler²⁴.

Bu mesele ile ilgili bir diğer olay da Celâleddîn Hârezmşâh döneminde yaşanmıştır. Sultan, Azerbaycan atabegi Özbek'e Nâsireddîn adlı elçisini göndererek kendi adına hutbe okutması, para bastırması ve vergi vermesini istedi. Özbek de sultanın isteklerini yerine getirdi ve ona hediyeler gönderdi. Aynı zamanda Kazvin Kalesi'ni de bıraktı. Ancak Özbek, Gürcülerin topraklarına saldırılarından dolayı topraklarının vergiden muaf tutulmasını istedi. Sultan Celâleddîn onun mazeretini kabul ederek vergi mükellefiyetini kaldırdı.

²² Nesevî, *Sîret*, Farsça, 66-67; Türkçe çev. 35-36.

²³ Hârezmşâh-Gurlu münasebetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 86-91, 147-155, 161-166; Muhammed Abdul Ghafur, *The Gorijs History, Culture and Administration*, (Hamburg: Hamburg Üniversitesi, Doktora Tezi, 1960), 65-123; Esger Frugî Ebrî, *Târih-i Gûriyân*, (Tahran: 1381hş) 52-67; Vural Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2020), 127-154.

²⁴ Cüveynî, *Cihangüşa*, 281-282; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 156-157.

Gürcülere de Özbek'in ülkesinin kendi memleketi olduğunu ifade ederek onlardan bu topraklara saldırmamalarını istedi²⁵.

Hazine gelirlerinde bazen esirlerin serbest bırakılması karşılığında para ve malların da teklif edildiği görülür. Bununla ilgili bir örnek Celâleddîn Hârezmşâh döneminde yaşanmıştır. Sultan, Sermari'den geçen Aras Nehri üzerine bir köprü inşa edilmesini buyurdu. Münşîsi Nesevî bu köprünün yapımını gerçekleştirdi ve ardından sultan şehre girdi. Burada Gürcülerin önemli şahsiyetlerinden üç kişinin esir edildiğini öğrendi. Bir rivayete göre sultan bu esirleri Taceddîn Kılıç ile Tebriz'e gönderdi. Başka bir rivayete göre ise Şerefülmülk'ün maiyetindeki memurlardan bazıları onları Sermari'ye götürdü. Bununla birlikte Şerefülmülk bu esirleri 20.000 dinar ve bu değerde kumaş, gümüş ve hayvan alması karşılığında azad etmek üzereydi. Sultan, Nesevî'yi çağırarak hiç kimseye onları serbest bırakmak için mücadele etmediğini söyledi. Ardından da “*Eğer ben bu şekilde bir mal almak isteseydim öyle bir mal ele geçirirdim ki ateş onu yakamazdı.*” dedi²⁶.

Hazine gelirlerinin miktarı ile ilgili bir örnek Gürcüler üzerine yapılan bir sefer sonucunda ortaya çıkmıştır. Sultan Celâleddîn Ahlat muhasarası ile meşgulken Şerefülmülk sultana mektup üzerine mektup göndererek Gürcülerin Tiflis üzerine yürüyeceklerini haber verdi. Bunun üzerine Celâleddîn, Tiflis'e yönelerek onlardan önce buraya yetişmek istedi. Bu sırada bazı Türkmen grupları da akınlarda bulunarak yolları ve sınır memleketlerini tahrip etmişlerdi. Onların sahip olduğu atlı kişi sayısı 10.000 civarındaydı. Sultan Ahlat'tan gelirken bu Türkmenlere hücum ederek çoğunu öldürdü ve birçok mal ele geçirdi. Alınan hayvan sürüleri ise Mukan'a gönderildi. Burada elde edilen ganimetlerin sadece hazineye giden 1/5'lik kısmı 30.000 dinardı²⁷.

Celâleddîn Hârezmşâh döneminde sultanın hazinesinde yapılan harcamalara dair bir örnek de halifenin elçileri için yapılan masraf ile ilgilidir. Malûm olduğu üzere 622/1225 yılında Halife en-Nasır Lidînillah ölmüş ve yerine oğlu ez-Zâhir Biemrillah geçmişti²⁸. Ancak onun dokuz ay gibi kısa süre sonra

²⁵ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 26-27; Türkçe çev. 18-19; Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri*, Türkçe çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Teas Yayıncılık 2017, 143. Celâleddîn Hârezmşâh'ın Azerbaycan'daki faaliyetleri ve bu dönemde Azerbaycan atabegleri ile Hârezmşâhlar arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri*, Türkçe çev. İlyas Kemaloğlu, (İstanbul: Teas Yayıncılık 2017), 153-173; Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârezmşâh*, 41-51.

²⁶ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 152-153; Türkçe çev. 77.

²⁷ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 155-156; Türkçe çev. 78-79.

²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/292; Halife ez-Zâhir Biemrillah ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Öztürk, “Zâhir-Biemrillâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/92-93; Nevzat Keleş, “Râşid Halifelerinin Altıncısı: ez-Zâhir Biemrillâh (30

vefatı üzerine de oğlu el-Mustansır Billah halife olmuştu²⁹. İşte Sultan Celâleddîn zamanında ez-Zâhir ile aralarında gerçekleşen iyi niyetli elçi gidişleri el-Mustansır döneminde de devam etti. Sultan kendisine gelen halifenin elçileri geri dönecekleri sırada onlarla birlikte kendi elçileri Emîr-i Ahur Necmeddîn Evdek ve Cemâleddîn Ali Erâkî'yi de yolladı. Celâleddîn'in gönderdiği kişiler Mustansır'ın yanından geri döneceği vakit de bu sefer halife bu heyete kendi elçileri olan Mucîreddîn İbn Cevzî ve Sâdeddîn Hâcib'i kattı. Bu arada Celâleddîn 628/1230 yılında Ahlat'ı almıştı. Halifenin elçileri Ahlat'a geldiğinde şehir sultan Celâleddîn tarafından ele geçirilmiş durumdaydı. Mevcut durum ise elçileri iyi bir şekilde ağırlamaya elverişli değildi, çünkü erzak sıkıntısı vardı. Bu durum karşısında sultan elçilerin bir hafta ağırlanmasını ve giderlerin de bizzat kendi hazinesinden karşılanmasını buyurdu. Verilecek ziyafetler için 1.000 dinarlık bir hesap yapıldı. Ama Celâleddîn bu miktarı az bularak 2.500'e çıkarılmasını buyurdu. Böylelikle elçiler iyi bir şekilde ağırlandılar³⁰.

Ele geçirilen bölgeler bazen harap hâlde oluyordu ve dolayısıyla buralardan vergi alınması da mümkün olmuyordu. Hârezmşâhların yeniden imar ettiği şehirler arasında Beylekân ve Erdebil bulunmaktaydı³¹. Yine Ahlat kuşatma ve ele geçirilişi sırasında çok tahrip edilmişti. Sultan Celâleddîn ise bu şehrin durumunun düzelmesini istiyordu. Kentte gerekli tamiratın yapılabilmesi amacıyla sultanın hazinesinden 4.000 dinar alındı. Böylelikle Ahlat'ın yeniden imar edilmesi için çalışmalara başlandı³².

ramazan 622-14 Recep 623/5 Ekim 1225-11 Temmuz 1226)", *Bozkır'ın Oğlu Ahmet Taşağul'a Armağan*, ed. Tuğba Eray Biber, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 303-320.

²⁹ İbnü'l-Esîr, X, 308-309. Halife el-Mustansır Billah ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Sarı, *Müstansır-Billâh ve Dönemi (623-640/1226-1242)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

³⁰ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 219; Türkçe çev. 130.

³¹ Nesevî'nin bildirdiğine göre Sultan Celâleddîn, Beylekân ve Erdebil şehirlerine geldiğinde bu yerlerin imar edilemeyecek şekilde harap olduğunu gördü. Çarşıya gidenler eli boş dönüyordu. Kendisi şehrin imar edilmesi görevini veziri Şerefülmülk'e havale etti. O da bu iki şehri imar etmek için çalıştı ve etrafına surlar ördürerek ahalinin rağbet etmesi için uğraştı. Sonuçta her iki şehir de mamur bir hale geldiler. Hatta Gence ve Tebriz gibi şehirlerin seviyesine ulaştılar. Bir iki yıl sonra Sultan Beylekân'a geldiğinde Şerefülmülk ona bir tezkere sundu. Burada "*Dünyanın en hakir kulu, Sultanın huzurunda yer öper. Mutfaklar, fırınlar ve ahırlar için Beylekân mahsulünden hazırlanmıştır. 1.000 baş koyun, 1.000 ölçek buğday ve 1.000 ölçek arpa takdim edildi*" yazmaktaydı. Nesevî, *Sîret*, Farsça, 160; Türkçe çev. 80-81.

³² Nesevî, *Sîret*, Farsça, 216; Türkçe çev. 128-129.

2. Siyasî İlişkilerin Devletin Gelir ve Giderlerine Tesiri

Hârezmşâhlar Devleti'nin sınırları genişledikçe yeni ele geçirilen topraklardan alınan vergiler ve elde edilen hazineler devletin gelirlerini arttırmaktaydı. İlk dönemlerinde Karahıtalara vergi ödemek durumunda kalan Hârezmşâhlar güçleri arttıkça hem bu vergiden kurtuldular hem de yeni fetihlerle ele geçirdikleri yerlerden gelir elde etmeye başladılar. Moğol istilasası ile birlikte büyük toprak kayıplarına uğrayan devlet Sultan Celâleddin Hârezmşâh'ın devletin sınırlarını batıya doğru genişletme çabası ile yeni gelir kaynaklarına ulaştı.

2.1. Hârezmşâhların Karahıtaylar ile Vergi Münasebetleri

Hârezmşâhlar Devleti henüz kuruluş sürecindeyken Karahıtaylara vergi ödemek durumunda kaldı. Karahıtayların başında bulunan Gürhan, Balasagun'a gelerek şehri kendisine merkez edindi. Ardından da etraftaki bölgeleri ele geçirerek her birisinin başına şahneler tayin etti. Kanglıları itaat altına aldı ve Kaşgar, Hoten ve Beşbalıg gibi şehirleri ele geçirdi. Böylelikle 1130 yılında Karahıtaylar devleti kurulmuş oldu³³. Ardından Fergana ve Mâverâünnehir'e seferler düzenledi ve oraları da aldı. Sonunda komutanı Erbüz'ü Hârezm'e göndererek buraları yağmalattı. Bu durum karşısında Hârezmşâh Atsız, Gürhan'a elçi göndererek kendisine yıllık 30.000 dinar vergi vereceğini bildirdi ve bunun üzerine iki taraf arasında barış yapıldı³⁴. İl-Arslan döneminde de Karahıtaylara vergi verilmekteydi³⁵. Onun devrinin sonlarına doğru 556/1170-1171 yılında Karahıtaylar Hârezmşâhlara karşı büyük bir ordu ile harekete geçti. Buna karşı İl-Arslan Mâverâünnehir Karluklarından Ayyar Bey'i onların üzerine gönderdi. Ancak bu kuvvetler yenildi ve Ayyar Bey esir edildi. Karahıtaylar ile Hârezmşâhların karşı karşıya gelmesinin nedeni muhtemelen Hârezmşâh Atsız döneminden itibaren Karahıtaylara ödenmekte olan vergide yaşanan aksaklıktı³⁶.

Bu vergi meselesi Sultan Alâeddin Tekiş döneminde yeniden mevzu bahis oldu. İl-Arslan'ın ölümü ile oğlu Sultanşâh Mahmud başa geçmişti. Ağabeyi Alâeddin Tekiş ise Cend şehrinde bulunuyordu. Bu durum karşısında kardeşine karşı asker desteğine ihtiyaç duyan Tekiş, Karahıtaylara giderek yardım talep etti. Hârezm'i ele geçirebilmesi hâlinde de buranın hazinelerini ve mallarını onlara

³³ Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/415. (415-416)

³⁴ Cüveynî, *Cihângüşâ*, 305-306; Köprülü, "Hârizmşâhlar", 5-1/267.

³⁵ Minhâc-i Sirâc Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Tashih: Abdulhay Habibî, (Tahran: 1389), 1/300; a.mlf, *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeklikler, Hârezmşâhlar)*, Türkçe çev. Erkan Göksu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 121.

³⁶ Cüveynî, *Cihângüşâ*, 258; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 82-82; Taşağıl, "Karahıtaylar", 24/415.

vereceğini söyledi. Ayrıca yıllık vergi ödemeyi vaad etti ve karşılıklı anlaşma sağlandı. Karahıtayların verdiği yardım ile harekete geçen Tekiş, Hârezm üzerine yürüdü. Bunu haber alan Sultanşâh Mahmud ve annesi Terken Hatun kaçtı³⁷. Böylelikle Alâeddîn Tekiş vergi verme karşılığı yardım aldığı Karahıtayların desteği ile başa geçti³⁸. Ancak Tekiş Hârezm’de hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Karahıtay elçisi sultanın vaat ettiği vergiyi almak üzere geldiğinde aşırı isteklerde bulunarak adab-ı muaşeret kurallarına uymayınca Tekiş elçinin öldürülmesini emretti³⁹. Böylelikle iki tarafına arası açılmış oldu⁴⁰.

Sultan Alâeddîn Muhammed dönemine gelindiğinde ise bir süre daha Karahıtaylara vergi ödenmeye devam edildi. Karahıtay hanı Gürhan, Gurlulara karşı Hârezmşâhlara yardım etti ve Sultan Alâeddîn’e 10.000 kişilik bir orduyu yardıma gönderdi. Gurlular karşısında muzaffer olan Alâeddîn Muhammed Karahıtaylara ödediği vergiyi isteksizce göndermeye devam etti. Bu durumun anlaşılması sonucunda Gürhan’ın başveziri olan Mahmud Tay vergiyi tahsil etmek üzere sultana geldiği sırada sırada beraberinde Karahıtay hanının ağır sözlerini içeren bir mektup da getirdi. Ancak Alâeddîn Muhammed, Kıpçak seferine çıkacağından bu durumu annesi Terken Hatun’a havale etti. O da Gürhan’ın elçisine saygı göstererek her yıl ödenen vergiyi verdi. Mahmud Tay geri dönerken de beraberinde sarayın ileri gelenlerinden bazı kişileri Gürhan’a gönderdi. Ayrıca ilettiği haberde vergi gecikmesinden dolayı özür dileyerek bağlılık anlaşmasının devamını istedi. Mahmud Tay ise Gürhan’a Sultan Alâeddîn’in kibirli ve gururlu bir şekilde davrandığını ve kendisini Karahıtay hanından üstün gördüğünü iletti. Bununla birlikte şahit olduğu davranışlar karşısında Sultan’ın bundan sonra Karahıtaylara vergi ödemeyeceğini

³⁷ Sultanşâh Mahmud ve annesi Terken Hatun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Ceceli, *Hârezmşâh Hükümdarı Sultanşâh Mahmud (567-589/1172-1193)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

³⁸ Cüveynî, *Cihângüşâ*, 258-259; Reşideddîn, *Câmiü’l-tevârih*, 1/343; Mîrhând, *Ravzatu’s-safâ*, 4/366; Hândmîr, *Habîbü’s-siyer*, 2/634; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 84-85; Bünyadov, *Enuştekinler*, 37; Ceceli, *Sultanşâh Mahmud*, 20-23.

³⁹ Cüveynî, *Cihângüşâ*, 260; Reşideddîn, *Câmiü’l-tevârih*, 1/344; Mîrhând, *Ravzatu’s-safâ*, 4/368; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 88-89; Ceceli, *Sultanşâh Mahmud*, 40. İbnü’l-Esir, Karahıtay elçilerinin gelerek bazı tekliflerde bulunduklarını, haraç istediklerini ve tahakküme kalkıştıklarını bildirir. Bu durum karşısında Tekiş gelen kişilerden birisini öldürttü ve ardından da Hârezm’in ileri gelenlerine her birisinin bir Karahıtaylıyı öldürmesini emretti. Bunun sonucunda gelen elçilik heyetinden hiç kimse sağ kalmadı. *el-Kâmil fi’t-tarih*, 9/379-380.

⁴⁰ Alâeddîn Tekiş dönemine ait yazışmalara bakıldığında Hârezmşâhlar tarafından 578 yılı Muharrem ayında (Mayıs-Haziran 1182) Gurlulara hitaben yazılmış olan bir mektupta (Bağdâdî, *et-Teveşşül*, 158-159) ve 10 Cemaziyelahir 577 (21 Ekim 1181) tarihinde Atabek Cihan Pehlivan’a gönderilen bir mektupta (Bağdâdî, *et-Teveşşül*, 174-175) Karahıtaylar üzerine yapılacak harekattan bahsedilmektedir. M. Fuad Köprülü, “Uran Kabilesi”, *Belleten*, 7/ 26, (Ankara 1943), 233-234.

düşündüğünü söyledi. Bunun üzerine Gürhan da Hârezm’den gelen elçilere fazla itibar etmedi⁴¹. Böylelikle Karahıtaylar ile olan vergi bağlarını zayıflatan Sultan Alâeddîn onlarla mücadele sürecine girdi⁴².

2.2. İsmâîlîlerin Vergiye Bağlanması

Selçuklu Devleti döneminde bu coğrafyada yaşayan İsmâîlîler Hârezmşâhlar zamanında bölgedeki faaliyetlerine devam ediyorlardı⁴³. İsmâîlîler üzerine baskı kurmaya çalışan Sultan Alâeddîn Kazvin civarında onlara ait bir yer olan Kahire Kalesi’ni (Arslan-güşâ) ele geçirdi⁴⁴. Daha sonra da Alamut Kalesi de Hârezmşâhlar tarafından kuşatıldı⁴⁵. Alâeddîn Tekiş 10 Cemaziyelahir 596/28 Mart 1200’de Hârezm’e gitmişti. Bu arada İsmâîlîler ile mücadele halinde olan Vezir Nizâmülmülk Mesûd b. Ali de fedailer tarafından öldürüldü. Bu durum karşısında intikam almak isteyen Alâeddîn Tekiş hemen hazırlıkların yapılmasını buyurdu⁴⁶. Oğlu Kutbeddîn Muhammed’e haber gönderip Kuhistan’a gitmesini emretti. O da büyük bir ordu ile yola çıkarak İsmâîlîlere ait olan Turşiz Kalesi’ni kuşattı⁴⁷. Bu kuşatma dört ay sürdü ve şehir neredeyse düşmek üzereydi. Tekiş de oraya doğru harekete geçti ancak zaten hasta olan Sultan yolda ağırlaşarak 19 Ramazan 596/3 Temmuz 1200’de vefat etti⁴⁸. Bu sırada İsmâîlîler de Melik Kutbeddîn ile barış yapmaya uğraşıyordu. O zamana kadar anlaşmayı kabul etmeyen melik, babası Hârezmşâh Tekiş’in hastalığı üzerine barışa razı

⁴¹ Cüveynî, *Cihângüşâ*, 306-307.

⁴² Bu süreçte Sultan Alâeddîn Muhammed Semerkant hanı Osman ile iş birliği yapmıştır. Nitekim Karahıtayların tahakkümünden çok rahatsız olan Sultan Osman, Alâeddîn Muhammed’e haber göndererek ondan Karahıtaylara karşı mücadele etmesini istedi. Buna karşılık kendisinin de bu mücadelede destek vermenin yanı sıra onlara ödediği vergiyi artık Sultan Alâeddîn’e vereceğini ve sultan adına para bastırıp hutbe okutacağını ifade etti. Karşılıklı müzakereler sonucunda Alâeddîn Muhammed de bu durumu olumlu karşıladı ve iki taraf arasında Karahıtaylara karşı bir ittifak kuruldu. İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 10/112-113.

⁴³ Hârezmşâhların İsmâîlîler üzerinde yürüttüğü politika hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Ceceli Dursun, “Selçuklu Devleti Sonrası İsmâîlîlerin Faaliyetleri ve Hârezmşâhlar ile Münasebetleri”, *Bozkır’ın Oğlu Ahmet Taşağul’a Armağan*, ed. Tuğba Eray Biber, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 321-340.

⁴⁴ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 10/33; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 275; Mirhând, *Ravzatu’s-safâ*, 4/380; Hândmîr, *Habîbü’s-siyer*, 2/640; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 144; Bünyatov, *Enuştekinler*, 62-63.

⁴⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 10/33; Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu’t-tevârih*, Haz. Muhammed Ruşen, Mustafa Ruşenî, Tahrân 1373hş, 1/402; Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, Haz. Abdülhüseyn Nevâî, (Tahrân 1387hş), 489; a.mlf. *Târih-i Güzîde*, Türkçe Trc. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 391.

⁴⁶ Cüveynî, *Cihângüşâ*, 277; Mirhând, *Ravzatu’s-safâ*, 4/370; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 145.

⁴⁷ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 10/33; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 277; Reşidüddîn, *Câmiu’t-tevârih*, 1/403; Mirhând, *Ravzatu’s-safâ*, 4/371; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 145; Bünyatov, *Enuştekinler*, 63.

⁴⁸ Cüveynî, *Cihângüşâ*, 277; Mirhând, *Ravzatu’s-safâ*, 4/371; Hândmîr, *Habîbü’s-siyer*, 2/640-641; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 145-146.

oldu. Buna göre İsmâîlîler yüz bin dinar vergi verecek ve Hârezmşâhlara itaat edeceklerdi⁴⁹.

Celâleddîn Hârezmşâh döneminde bu vergi meselesi yeniden gündeme geldi. İsmâîlîler Moğol istilasî sırasında savunmasız kalan Damgan'ı almışlardı. Sultan Celâleddîn ise buranın geri verilmesini istiyordu. İsmâîlîler Damgan'a karşılık yıllık 30.000 dinar vermeyi teklif ettiler. Sultan bunu kabul ettikten sonra Azerbaycan'a gitti. Ancak gelişen bazı olaylar vezir Şerefülmülk'ün vergiyi düşürmesine neden oldu⁵⁰. Şöyle ki İsmâîlîlerin Hârezmşâhlara göndermiş olduğu elçi Bedreddîn ile Şerefülmülk arasında bazı tatsız hadiseler yaşanınca bu durum Hârezmşâhlar Devleti'nin içerisine gizlenmiş olan fedailerden beş kişinin açığa çıkmasına neden oldu⁵¹. Durumdan haberi olan Sultan Celâleddîn bu İsmâîlî fedailerinin derhal öldürülmesini emretti. Şerefülmülk her ne kadar mani olmaya çalıştı ise de başarılı olamadı ve bu fedailerin yanı sıra onları istihdam eden Kemâleddîn de sultanın gözünde suçlu görülerek öldürüldü. Bu hadiselerden sonra vezir Şerefülmülk Berda'da bulunduğu sırada İsmâîlîler tarafından kendisine bir elçi geldi. Şerefülmülk'e beş fedainin öldüğünü ve eğer kendisine bir zarar gelmesini istemiyorsa diyet olarak fedai başına 10.000 dinar ödemesini istedi. Şerefülmülk o kadar korktu ki elçiye fazlasıyla izzet ve ikramda bulundu. Daha sonra da o sırada yanında bulunan müellif Nesevî'ye İsmâîlîlerin her yıl verdikleri 30.000 dinardan 10.000 dinar aşağı indirilmesine karar verdi ve bunu yazdırarak onayladı⁵².

Sultan Celâleddîn 628/1230 yılında Ahlat'ı ele geçirmişti. Bu olaydan sonra İsmâîlî lideri Alâeddîn, Felekeddîn'i Hârezmşâhlara elçi gönderdi. İsmâîlîlerin ödemesi gereken 30.000 dinarlık vergiyi 10.000 dinar eksik yani 20.000 dinar olarak getirdi⁵³. Daha sonra Nesevî Alamut'a gönderilerek kendisinden Hârezmşâh adına hutbe okutulması ve eksik vergi meselesi ile ilgili İsmâîlîlerle görüşmesi istendi. Herkes İsmâîlîlerin sultanın hazinesine yılda 100.000 dinar vergi vermesi gerektiğini biliyordu. İşte Nesevî'nin görevi

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/33; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 146.

⁵⁰ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 164; Türkçe çev. 83; Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh*, 58.

⁵¹ Bu mesele ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Ceceli Dursun, "Selçuklu Devleti Sonrası İsmâîlîlerin Faaliyetleri", 333.

⁵² Nesevî, *Sîret*, Farsça, 164-166; Türkçe çev. 83-84; Farhad Daftary, *İsmâîlîler Tarih ve Öğretileri*, Türkçe trc. Erdal Toprak, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005), 581; Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh*, 58-59; Mahbube Şerefi, "İsmâîlîyan-e Nizârî ve Eâde-i Şerîat", *Faslnâme-i İlmî, Ulûm-e İnsânî Dâneşgâh-e ez-Zehrâ*, 43(Payîz 1381hş), 132; Mehdi Halilî, Mehdiye Turânî Alizadeh, Seyid Mehdi Ahmedifer, "Tamlî ber Mevacih-i Siyâsî ve Mezhebî İsmâîliyyân-ı Nizârî ba Hârizmşâhiyân", *Mütalaat-ı Takrîbî Mezâhib-i İslâmî*, 35 (Behar 1393hş), 40-41; Gülseren Ceceli Dursun, "Selçuklu Devleti Sonrası İsmâîlîlerin Faaliyetleri", 332-333.

⁵³ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 226; Türkçe çev. 133.

vergiden kalan kısmı eksiksiz olarak istemektir. İsmâîlîler mazeret olarak Firuzkuh valisi Eminüddîn Refikü'l-Hadım'ın Guhistan'dan Alamut'a gönderilen 15.000 dinarı gasp etmesini öne sürdüler. Nesevî de bu olayın anlaşmadan önce olduğunu ifade etti. Buna karşılık İsmâîlîler de kendilerinin Sultan Celâleddîn'e hizmet ettiklerini, Sind Nehri'ni geçtiği en zor zamanlarında onun yanında olduklarını ve sultanın da bu yüzden kendilerine teşekkür ettiğini ifade ettiler. Gur hükümdarı Şehâbeddîn'i de sultana bağlılık ve dostluklarını göstermek için öldürdüklerini belirttiler⁵⁴. Nesevî de Şehâbeddîn'in onların memleketine saldırdığını, oraları harap ederek içlerinden pek çok kişiyi öldürdüğünü ve her ne olursa olsun kararlaştırılan verginin azaltılamayacağını söyledi. O zaman kendisine Şerefülmülk'ün 10.000 dinarı aşağı çektiğini gösteren ve münşî Nesevî tarafından yazılarak Şerefülmülk tarafından onaylanmış kâğıdı gösterdiler. O da onlara “*Bu para sultana aittir. Onun olan bir şey yine sultanın iradesine bağlı olarak size verilebilir.*” dedi. İsmâîlîler de sultanın mülkünün Şerefülmülk'ün insiyatifinde olduğunu ve harcamalarda onun isteklerinin etkili olduğunu ifade ettiler. Hatta vezirin tasarrufunun şahsi menfaat meselesi olsa dahi yerine getirildiğini, kendilerine gelince neden farklı muamele edildiğini ve Şerefülmülk'ün vergide yaptığı indirimin yazılı olduğu menşurun kabul edilmediğini söylediler. Bunun üzerine 20.000 dinarın teslim edilmesi ve kalan 10.000 dinar ile ilgili sultanın karar vermesi için bir süre verilmesi sonucuna varıldı. Alamut hâkimi Alâeddîn bu gidişinde Nesevî'ye başka elçilere gösterilmeyen hürmeti gösterdi ve kendisine pek çok hediye verdi⁵⁵.

2.3. Hâkim Olunan Bölgelerden Alınan Vergiler ve Hazineden Yapılan Harcamalar

Hârezmşâhların hâkim olduğu bölgelerden vergiler alınır ve bunlar hazineye intikal ederdi. Bu konu ile ilgili bir örnek Herat'ın kuşatılarak vergiye bağlanması ile ilgilidir. Sultan Alâeddîn Tekiş'in vefatının ardından yerine oğlu Alâeddîn Muhammed geçti. Ancak Tekiş'in öldüğünü duyan Gurlular Horasan'da karışıklıklar çıkarttı. Sultan Alâeddîn bu durum karşısında 17 Zilhicce 597/18 Eylül 1201 de Şadyah'ı kuşattı ve kenti ele geçirdi. Oradan

⁵⁴ Gur hükümdarı Şehâbeddîn Gûrî 1 Şaban 602/12 Mart 1206 tarihinde Demil'de yatsı namazı vaktinde öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/ 77-78; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 161.

⁵⁵ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 231-233; Türkçe çev. 136; Bu mesele hakkında ayrıca bkz. Aydın Taneri, “Selçuklu-Osmanlı Çizgisinde Harezmşahlar Vezareti”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8 (1976-1977), 28.

Merv'e⁵⁶ ve ardından da Serahs'a vardı. Daha sonra Hârezm'e geri dönen Sultan Alâeddîn Muhammed yeniden harekete geçerek bu sefer de Herat şehrini kuşattı. Sultan'ın mancınıkları da getirdiği bu kuşatma zorlu bir hal alınca kale komutanı İzeddîn Mergazi eman diledi. Çok miktarda vergi ödemeyi kabul etti ve kefil olarak da oğlunu sultana gönderdi. Alâeddîn Muhammed de kendisini bağışladı⁵⁷. Burada ödenen verginin ne kadar olduğu malum olmasa da Herat şehrinin affedilmesi karşılığında çok miktarda vergi alındığı anlaşılmaktadır.

Moğollara karşı tutunamayan Celâleddîn Hârezmşâh, Hindistan'a giderek bir süre burada kalmıştı. Ancak geri dönen sultan, Horasan ve Irak'ı hâkimiyeti altına aldı. İşte bu bölgelerden ele geçirilen hazinelerin değeri 30.000 dinardan fazlaydı⁵⁸. Bu sırada Cihan Pehlivan Özbek Hint kıtalarının kumandanı idi ve bu civarda Sultan Celâleddîn'e ait yerleri idare ediyordu⁵⁹. Pehlivan'ın bu bölgedeki hizmeti Şemseddîn İltutmuş'un onu yenmesine kadar devam etti. Daha sonra sultanın hizmetine girmek üzere yola çıkarken yerine Bugamülk (Vefamülk) unvanlı Kazlak (Kozluk) ve hizmetindeki diğer kişileri orada bırakarak Irak tarafına geldi. Bu sırada Nesevî de Kazvin şehrinde bulunmaktaydı. Pehlivan, Nesevî'ye ve Irak valisi Şerefeddîn Ali'ye bölgeye geldiğini yazdı. Kendisinin yanında 700 atlı bulunuyordu. Şerefeddîn, Nesevî ile istişare ederek Pehlivan'a Irak hazinesinden 5.000 dinar vermenin uygun olup olmadığını sordu. O da cevap olarak bu paranın bir kıymetinin olmadığını söyledi. Sultanın nezdinde bunun değerinin bulunduğunu ve bu sayede ileride de belki yüksek bir mevkiye gelmesinin mümkün olabileceğini ifade etti. Aradan birkaç gün geçtikten sonra

⁵⁶ Bu sırada Merv'de sultanın kardeşi Nâsireddîn Melikşâh'ın oğlu Hinduşâh bulunuyordu ve kendisi daha önce Gurluların tarafına geçmişti. Amcasının geldiğini duyunca yaptıklarından dolayı büyük bir pişmanlık duydu ve Gur hükümdarlarının yanına gitti. Cüveynî, *Cihângüşâ*, 279.

⁵⁷ Bu olayın ardından gerçekleşen hadiselere bakıldığında Gurluların yapmış oldukları bazı davranışların halkı fakirleştirdiği görülür. Cüveynî'nin bildirdiğine göre Alâeddîn Muhammed Herat'ı bu şekilde vergiye bağladığı sırada Gur hükümdarları da Horasan'a gitmek için hazırlık yapmaktaydılar. Bu arada sultanın Herat'ı kuşattığını öğrenen Gurlular bu durumdan istifade etmek isteyerek Hârezm'e bir ordu gönderdiler. Bunu duyan Alâeddîn Muhammed, Hârezm'e geri dönmek üzere harekete geçti. Talekan'da Gurlu Şehâbeddîn'in ordusu ile karşı karşıya geldiler ancak Sultan savaşmayarak Merv'e doğru hareket etti. Gurlular Sultan Alâeddîn'i takip ederken o Serahs'a vardı. Ardından da barış için elçiler gidip gelmeye başladı. Gurlular Horasan'ın bazı bölgelerini isteyince sultan bu durumdan rahatsız oldu ve Hârezm'e yöneldi. Sultan Şehâbeddîn ise Tus'a saldırarak buradaki halka eziyet etti. Ordusu için yeterli ihtiyacı karşılayamadığından halkı tahıl satmaya zorladı. Bunlar da yeterli gelmeyince Meşhed'de bulunan türbenin korunması ve ayakta kalabilmesi için ambarlarına konmuş olan tahılları almaları için adamlarını gönderdi. Onların yaptığı bu davranış halkın Gurlular'a karşı olumsuz düşüncelerinin artmasına ve Hârezmşâhlara muhabbet duymalarına neden oldu. Cüveynî, *Cihângüşâ*, 279-280.

⁵⁸ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 82; Türkçe çev. 40.

⁵⁹ Cihan Pehlivan'ın Sultan Celâleddîn tarafından Hindistan'da görevlendirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh*, 31-32.

da sultandan bir irade alındı. Burada Irak hazinesinden 20.000 dinar gönderilmesinin yanı sıra Pehlivan'ın Irak'ta kışı geçirerek yorgunluk atmasının ardından ilkbaharda görevine devam etmesi ve hayvanlarının iyileşmesi için vakit kazandırılması yazılıydı⁶⁰.

Sultan Celâleddîn Hârezmşâh döneminde Azerbaycan ve çevresinde ele geçirilen topraklardan da vergi alınıyordu. Bu konuda bir örnek Nahçıvan'dan vergi alınması ile ilgilidir. Bu sırada Atabeg Pehlivan'ın kızı Nahçıvan melikesiydi ve buranın vergisi de Hârezmşâhlar'a verilmekteydi. Bu konu ile ilgili bir olay şu şekilde gerçekleşti. Atabeg Pehlivan'ın kızı Aydoğmuş adlı bir köle almış, bunu büyütüp evlat edinmişti. Ancak Aydoğmuş bu hanımı bırakarak Şerefülmülk'ün hizmetine girdi ve ondan Nahçıvan'ı alarak kendisine vermesini istedi. Ayrıca vezirden bir miktar para alarak yıldan yıla bunu geri ödemeyi teklif etti. Bu anlaşma sonunda Şerefülmülk kendi adamlarını Aydoğmuş ile beraber Nahçıvan'ı ele geçirmek üzere gönderdi. Bu arada Melike de adamları vasıtasıyla bütün olup biteni öğrendi. Ardından Şerefülmülk de Nahçıvan'a geldi ve şehir dışında bir yere yerleşti. Bu sırada Melike'nin yardımcısı olan bir kadın gelerek burada bulunmalarına itiraz edince vezir de bu durumdan dolayı utandı. Bu kadın daha sonra tekrar geldi ve *“Ben Nahçıvanın tüm gelirlerini size takdim ettim. Kendi geçmişinin mirası ile bu bağlılığı yaptım. Şimdi bu sana yeterli gelmedi mi ki bana bu şekilde davranıyorsun? Eğer bu yaptıklarında amacın Nahçıvan'ı almaksa kendi adamlarından birisini gönder ve yıldan yıla vergisini toptasın. Benden sana gelecek hazine ve takdimin iki katı olacağını göreceksin”* dedi. Söyleyecek sözü kalmayan Şerefülmülk özür dileyen bir tavır sergiledi ve ardından da Semiran kalesine gitti⁶¹.

Celâleddîn Hârezmşâh zamanında sınırları batıya doğru genişlemesi ile Şirvanşâhlar da vergiye bağlandı. Bu dönemde Şirvanşâhların başında III. Feriburz bulunmaktaydı⁶². Aslında onların vergiye bağlanmasının temelleri Selçuklular dönemine kadar uzanmaktaydı. Selçuklular Erran'ı ele geçirip sınırlarını genişlettiğinde Şirvanşâhlara da birçok akınlar yapmış ve askerlerin çoğunu öldürmüştü. Sultan Alparslan Şirvanşâh'ı çağırarak kendisini 100.000 dinar vergiye bağladı. İşte sultan Celâleddîn de 612/1225-1226 yılında Erran'ı ele geçirdiğinde Şirvanşâh'a bir elçi göndererek zamanında Melikşâh'a verilen verginin şimdi kendisine verilmesini istedi. Şirvanşâh ise memleketinin içerisinde bulunduğu zor durumu, ekonomik sıkıntıları, arazilerinden bir kısmının

⁶⁰ Nesevî, *Sîret*, Farsça, 237-238; Türkçe çev. 138.

⁶¹ Nesevî, *Sîret*, 181-182; Türkçe çev. 100-101.

⁶² Şirvanşâhlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri*, 175-214; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşâhlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/211-213.

elinden çıktığını ve Gürcülerin saldırılarını ileri sürerek vergi konusundaki sorunlarını dile getirdi. Uzun süren müzakereler sonunda yıllık 50.000 dinara anlaşma yapıldı. Sultan bu sefer Erran'a giderken Şirvanşâh davet edilmediği halde Celâleddîn'in yanına gelerek ona 500 tane cins Türk atı vezir Şerefülmülk'e ise 50 at hediye etti. Ancak onun hediyesini küçümseyen Şerefülmülk sultandan Şirvanşâh'ın memleketinin ele geçirilmesini istedi ise de Celâleddîn Hârezmşâh bunu kabul etmedi. Ardından da Şirvanşâh'a hilat ve hediyeler vererek gitmesine izin verdi. Ayrıca Sultan Celâleddîn, Nesevî'ye Şirvanşâh'ı ülkesinin başında bıraktığını ve vergisinden 20.000 dinar kadarının indirildiğini buyurduğu bir menşur yazdırdı. Şirvanşâh da bu menşurdan dolayı Nesevî'ye 10.000 dinar hediye etti⁶³.

Şirvanşâhlardan alınan verginin tahsil edilmesi konusuna Vezir Şerefülmülk'ün de müdahil olduğu görülür. Sultan Celâleddîn batıdan doğuya doğudan batıya her seferinde Beylekân'a uğrar ve otağını kurunca bir sayım yapılmasını isterdi. Burada sultana Nesevî vasıtasıyla hububat ve koyun miktarını içeren bir cetvel gönderilirdi. Bu cetvel hazırlanırken "*Helal koyun: Şu kadar baş*" şeklinde ifade edilirdi. Bu seferden sonra Şerefülmülk, Mukan'a döndü. Türkmenleri topladıktan sonra Şirvanşâhlara sultan tarafından tayin edilen 50.000 dinar verginin gönderilmesi için bir haberci yolladı. Şirvanşâh bu isteğe herhangi bir cevap göndermedi. Çünkü Şerefülmülk müsrif bir kişi olduğu için ona teslim edilen paraları boşa harcayacağını ve bu konuda da kendisine bir hesap verilmeyeceğini düşünüyordu. Şerefülmülk bu duruma kızarak Kür Nehri kenarına gitti ve oradan Şirvanşâh'ın topraklarına yağma yapmaları için dört bin kişi gönderdi ise de bu seferden bir sonuç çıkmadı, çünkü Şirvanşâh Azerbaycan tarafına kaçmıştı⁶⁴.

Şerefülmülk sultanın gözünden düştüğünü düşünüyordu ve bu yüzden de kendini affettirmek için bazı faaliyetlere kalkıştı. Bu nedenle kendi kuvvetleri ve sultanın bazı askerleri ile yola çıkarak gemilerle Aras Nehri'ni geçti. Aras ile Kür nehirleri arasında bir Şirvanşâh nahiyesi olan Guştasfi'yi ele geçirerek burayı yıllık 200.000 dinarlık vergiye bağladı. Ardından da oradaki Şirvanşâh memurlarını kovdu. Bu nahiye iki nehir arasında olduğundan buraya ancak gemi ile ulaşılabilirdi ve arazisi bataklıktı. Bu bölgede balık ve su kuşları o kadar çoktu ki buranın geliri bu şekilde sağlanıyordu. Su kuşlarının yüz tanesi bir dinar ederdi. Şerefülmülk masrafını kendi kesesinden vermek üzere Aras'ta iki kanal açtırttı. Buralarda bol meyveler yetişiyordu. Bu sayede gelirler atmıştı. Sultan Celâleddîn

⁶³ Nesevî, *Sîret*, Türkçe çev.111; Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri*, 212.

⁶⁴ Nesevî, *Sîret*, 180-181; Türkçe çev. 100; Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri*, 211; Taneri, "Hârezmşâhlar Vezâreti", 28.

ise Mukan'da kışlağında bulunuyordu ve o sene kış oldukça sert geçmekteydi. Soğuk çok fazlaydı ve yer buzla kaplanmıştı. Sultanın olduğu tarafta bulunan sudan karşıya geçebilmek mümkün değildi. Şerefülmülk ormandan ağaçların kesilmesini buyurdu. Ağaçlar kesilerek dizildi ve yakıldı böylelikle buz çözüldü. Kül olan ağaçların sayesinde yol vermeyecek derinlikte geçit açıldı. Bu kanala “*Sultan Nehri*” adı verildi ve sadece bu yıl herhangi bir mahsul elde etmeden 80.000 dinar harcandı⁶⁵.

SONUÇ

Hârezmşâhlar döneminde hazinenin gelirlerinin önemli bir kısmı devletin hâkim olduğu topraklar, devlete bağlı olan topluluklar ve çeşitli devletlerden alınan vergiler sayesinde belirlenirdi. Vergiler bir düzen içerisinde ve miktarınca alınır ve harcamalar da bu şekilde yapılırdı. Bu konuda görevli kişiler bulunurdu. Elde edilen gelirlerin sadece devlet giderlerine harcanmayıp imar faaliyetlerine de önem verilirdi. Hazinenin idaresi sultan ve üst düzey devlet görevlilerinin iradesi ile gerçekleşmekteydi. Ancak bazen hazineden müsrifçe ve keyfî harcamalar da yapılırdı. Özellikle Celâleddîn Hârezmşâh'ın veziri Şerefülmülk bu konudaki önemli örneklerden birisidir. Bu zamanda çeşitli topluluklar ile vergi ilişkileri bulunurdu. Hârezmşâhlar Atsız döneminden itibaren bir süre Karahitaylara vergi verdiler. Güçlerinin artması ile birlikte Alâeddîn Tekiş döneminde bu vergi boyunduruğundan kurtulmaya başladılar. Alâeddîn Muhammed döneminde Karahitaylar ile karşı karşıya gelinmesinde bu meselenin de etkisi vardı. Hârezmşâhlar döneminde vergi alınan topluluklardan birisi ise İsmâîlilerdi. Hârezmşâh Alâeddîn Tekiş zamanından itibaren İsmâîlilerin vergiye bağlandığı ve bu durumun Celâleddîn Hârezmşâh döneminde de devam ettiği görülür. Hârezmşâhların hazine gelirlerinin oldukça fazla olduğu ve müreffeh bir devlet oldukları vergi gelirlerinden ve miktarlarından anlaşılmaktadır. Aynı durum sultanların şahsî hazineleri için de geçerliydi. Bu konudaki örnekler özellikle Alâeddîn Muhammed döneminde devletin refah seviyesini gösterir. Horasan'dan Irak'a kadar tüm bu coğrafyadan yüksek vergi gelirleri devlet hazinesini dolduruyordu. Moğol istilasının gerçekleştiği Alâeddîn Muhammed zamanında her ne kadar toprakların bir kısmı elden çıkmış olsa da Celâleddîn Hârezmşâh döneminde yeni topraklar ele geçirildi. Bu dönemde var olan gelirlere Azerbaycan bölgesi ve Şirvanşâhlar'ın gelirlerinin de eklenmesi ile devlet hazinesinin idamesi sağlandı.

⁶⁵ Nesevî, *Sîret*, 192-193; Türkçe çev. 110; Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri*, 212; Taneri, “Hârezmşâhlar Vezâreti”, 27.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdul Ghafur. M. (1960). *The Gorids History, Culture and Administration*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hamburg Üniversitesi.
- Adıgüzel, A. & Arifoğlu, Y. (2019). Horasan Bölgesinde Uygulanan Vergi Sistemi ve Malî Kurumlar (8-10. Yüzyıllar). *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 102-115.
- Alâeddin Ata Melik Cüveynî. (1998). *Tarih-i Cihângüşâ*. (M. Öztürk, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aşurbeyli, S. (2010). Şirvanşahlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 39, s. 211-213). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayan, E. (2001). Hârezmşâh Atsız'ın Divânından Çıkmış Bazı Münşeâtın Muhatevası. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 130, 227-230.
- Azar Nasırabadı, G. (2020). Hârezmşâhlar Dönemi Emirlerinden Mayacuk/Mayancuk ve Faaliyetleri. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 267-286.
- Bahâeddîn Muhammed b. Müeyyed Bağdâdî. (1315hş). *et-Tevessül ile't-Teressül*. Mukabele ve tashih: Ahmed Behmenyâr.
- Bosworth, C. E. (1978). Kharazm-shahs. *Encyclopedia of Islam* içinde (Cilt. 4, s. 1065-1068).
- Bünyadov, Z. (2017). *Azerbaycan Atabegleri*. (İ. Kemaloğlu, Çev.). Teas Yayıncılık.
- Ceceli Dursun, G. (2019). Selçuklu Devleti Sonrası İsmâîlîlerin Faaliyetleri ve Hârizmşâhlar ile Münasebetleri. Tuğba Eray Biber (Ed.), *Bozkır'ın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan* içinde (s. 321-340). Yeditepe Yayınları.
- Ceceli, G. (2006). *Hârizmşah Hükümdarı Sultanşah Mahmud (567-589/1172-1193)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ceceli, G. (2011). Hârizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadın'ın Yeri ve Önemi. Altan Çetin (Ed.), *Ortaçağ'da Kadın* içinde (s. 483-519). Lotus Yayınları.
- Cüzcânî, Minhâc-i Sirâc. (1389hş). *Tabakât-ı Nâsirî*. (Cilt 1-2). (A. Habibî. Tashih).

- Daftary, F. (2005). *İsmâîlîler Tarih ve Öğretileri*. (E. Toprak. Çev.). Alfa Yayınları.
- Demiralp, M. (1997). *Harezmşahlar Devleti'nde Alaaddin Muhammed'in Annesi Terken Hatun*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebû Yusuf (1973). *Kitabü'l-Haraç*. (A. Özek, Çev.). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Franz, N. (1940). Verginin Tarifi ve Mahiyeti. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (S. F. Ülgener. Çev.). 1(4), 371-396.
- Frugî Ebrî, E. (1381hş). *Târih-i Gûriyân*.
- Gıyâseddîn Muhammed Hândmîr. (1353hş). *Târih-i Habîbü's-siyer*. (Cilt 1-2).
- Gürbüz, M. (2014). *Hârizmşahlar: Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür*. Boğaziçi Yayınları.
- Halil, İ. (1959). İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1, 29-46.
- Halilî, M. & Turânî Alizadeh, M. & Ahmedifer, S. M. (1393hş). Tamlî ber Mevacih-i Siyâsî ve Mezhebî İsmâîlîyyân-ı Nizârî ba Hârizmşâhiyân, *Mütalaat-ı Takrîbî Mezâhib-i İslâmî*. 35, 36-46.
- Hamideddîn Muhammed Mîrhând. (1339hş). *Ravzatu's-safâ*. (Cilt 1- 4).
- Horst, H. (1964). *Die Staatsverwaltung der Grosselguen und Horazmshahs*.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l Hasen İzzeddîn. (2008). *el-Kâmil fi't-târih*. (A. Özaydın. Çev.). (Cilt 1-10). Hikmet Neşriyat.
- Kafesoğlu, İbrahim. (2000). *Harezmşahlar Devleti Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaya, Tan Pınar. (2020). “Irak Selçuklu Devleti'nin Muhteris Veziri Kemâlül-mülk (Kemâleddin) es-Sümeiremi”. Ebru Altan-Muharrem Kesik-Murat Öztürk (Ed.), *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan* içinde (s. 721-732). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî. (2018). *Târih-i Güzîde*. (M. Öztürk. Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî. (1387hş). *Târih-i Güzîde*. (A. Nevâî. Haz).

- Keleş, N. (2019), Râşid Halifelerinin Altıncısı: ez-Zâhir Biemrillâh (30 ramazan 622-14 Recep 623/5 Ekim 1225-11 Temmuz 1226). Tuğba Eray Biber (Ed.), *Bozkır'ın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan* içinde (s. 303-320). Yeditepe Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1943). Uran Kabilesi. *Belleten*, 7(26). 227-243.
- Köprülü, M. F. (1987). Hârizmşahlar. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 13, s. 265-296). Milli Eğitim Basımevi.
- Köymen, M. A. (1964). Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2-3), 303-380.
- Merçil, E. (1991). *Fars Atabegleri Salgurlular*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Minhâc-i Sirâc Cüzcanî. (2015). *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeklikler, Hârezmşâhlar)*. (E. Göksu, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öner, A. (2019). Hz. Peygamber Döneminde Beytülmal. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 11(1), 74-95.
- Öner, A. (2018). Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal ve Oluşum Süreci. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1016-1036.
- Öntürk, V. (2020). *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özaydın, A. (2002). Harezmsahlar Devleti. *Türkler* içinde (Cilt 4, s. 808-896). Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztürk, M. (2013). Zâhir-Biemrillâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 44, s. 92-93), Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2021). *Selçuklularda Vergiler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Perviz, A. (1351hş). *Tarih-i Selâcika ve Hârizmşahan*.
- Reşideddîn Fazlullah Hemedani. (1373hş). *Câmiü't-tevârih*, (M. Rüsen-M. Ruşeni. Tashih ve Tehşîye), (Cilt 1-4).
- Sebbâğ, A. & Bozkurt, N. (2006). Müstevfî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 32, s. 147-148). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şerefi, M. (1381hş). İsmâilîyan-e Nizârî ve Eâde-i Şerîat. *Faslnâme-i İlmî Ulûm-e İnsânî Dâneşgâh-e ez-Zehrâ*. 43, 112-140.
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslâm İktisadına Giriş*. Dergâh Yayınları.

- Tabakoğlu, A. (2005). *İslâm İktisadı*. Kitabevi Yayınları.
- Taneri, A. (1997). Hârizmşahlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, s. 298-231). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taneri, A. (1976-1977). Selçuklu-Osmanlı Çizgisinde Harezmşahlar Vezareti. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8, 17-54.
- Taneri, A. (1977). *Celâlî'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taşagıl, A. (2001). Karahıtaylar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 24, s. 415-416). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Toyserkani, K. (1383hş). *Nâme-hâ-yi Reşideddîn Vatvat*.

EXTENDED ABSTRACT

Khwarazmshah Empire (1097-1231), one of the Medieval Turco-Islamic dynasties, heavily relied on economic activities in terms of its sustainment and development. The main source of income was the taxes. The collected taxes were the prime sources of state revenues. The taxes were collected properly and on time. Besides this, their amounts were also determined. Those who were incapable of paying the taxes in the fiscal year for certain reasons were tolerated. Over-taxation was not approved. The expenses were met through the revenues accumulated in the treasury. Moreover, the expenses of reconstruction works were paid through treasury revenues as well. Irregularities were subject to punishments. Treasury payments and expenses were conducted directly by the order of sultan or highest-ranking government officials. Personal use was not common; however, sometimes there were cases of arbitrary spending as in the example of vizier Sharaf al Mulk. Besides this, the rulers had their own treasuries. Especially the reign of Aladdin Muhammad is famous for its large royal treasury. In necessitating cases, the sultans spent from their own treasuries. For instance, Sultan Jalal al Din hosted the Abbasid caliphs in this way. The revenues and expenses of the state were arranged through the *Divan Istifa* (Finance Council) and its personnel. Financiers and treasurers were among the staff. They were responsible for tax collection and tax submission to the treasury. Besides the state-owned lands, there were taxes collected from dependent nations and regions as well. Tax-payment issues were among the major catalysers of confrontations with some states. Territorial expansion and especially annexation of regions with high revenues heavily contributed to the economic development of the empire. The total area of the Khwarazmshah Empire reached its zenith during the periods

of Aladdin Tekish and Aladdin Muhammad. During this time, the treasury thrived thanks to the taxes collected from not only the annexed territories but also from vassal states and economic situation highly improved. A glance on tax amounts points out that a 1/3 profit was attained from dependent territories such as Fars Province. The Khwarazmshah rulers, who had been obliged to pay taxes to Kara Khitai Dynasty from Atsiz's to Aladdin Muhammad's reign, subsequently got rid of this yoke after their struggle. The Ismaili were among the taxpayers of the Khwarazmshah Empire. The Ismaili started to pay taxes in the last years of Aladdin Tekish's reign and continued to pay during the reign of Jalal al Din Khwarazmshah. During the reign of Aladdin Muhammad, the lands such as Herat and Nesa began to pay taxes. Moreover, the ruler of Samarkand Osman promised to pay taxes in return for the struggle against the Kara Khitai. Mongol Invasion started during Aladdin Muhammad's reign and led the empire to dismay. Furthermore, a tough period for the Khwarazmshah Empire began because of the resulting turbulent milieu and decrease in the taxes. In addition, Aladdin Muhammad's priceless treasures were taken to Genghis Khan. Mongol invasion and Khwarazmshah Empire's loss of some of its territories and treasuries to the Mongols negatively affected the economic situation. However, despite this, Jalal al Din Khwarazmshah strove to maintain the dynasty after the death of his father. He remained in India for a certain period and then fought against the Mongols. After that, he turned back and moved westward in order to annex new territories and expand the boundaries. During this period, it seems that Jalal al Din Khwarazmshah strove to benefit from the treasures of Khorasan and Iraq. During his tenure, with the annexation of Azerbaijan, not only Nakhichevan but also Shirvanshah regions became subject to taxation. Besides this, destroyed areas were renovated and economically-collapsed cities were reconstructed. To conclude, Jalal al Din Khwarazmshah strove to maintain the revenues and economically survive the state.